

Бярэзіну. Не падганяў блізка – бамбілі (М.Лобан. Шэметы). Параўн.: *Мацвей не падганяў кароў блізка да пераправы – немцы яе бамбілі. Лагуцін накіроўваў тройку за тройкай. Уперадзе апошняй тройкі папоўз сам. Ракеты ўспыхвалі далёка, але ён выразна чуў, што яны шыпелі, як апушчаны ў ваду распалены шомпал. Азірнуўся – паўзлі (М.Лобан. Шэметы). Параўн.: *Лагуцін азірнуўся – за ім паўзлі байцы. А калі мне давялося наведаць майстэрню Лёніка Тарасэвіча, успомнілася старажытная кітайская прыказка, як мастак пайшоў у лес маляваць малпу. А праз месяц запытаўся ў падарожнага, што той бачыць на малюнку. Адказаў – малпу (“ЛІМ”)*. Параўн.: *Падарожны адказаў: бачу малпу.**

Нельга не заўважыць, што ў такіх бяззлучнікавых складаных сказах выразна праяўляецца “эфект размоўнасці”⁶, а значыць, эліпіс выступае як сродак эмацыянальнага ўздзеяння (выражае эмоцыі). Такім чынам, атрымліваем сумяшчэнне функцыі лаканізацыі, “імітацыі гутарковай мовы”⁷ (характаралагічная функцыя) і выяўленчай. Эліпіс кампанентаў бяззлучнікавага складанага сказа яшчэ раз пацвярджае думку аб тым, што “эліптычныя сказы – не столькі вынік эканоміі моўных сродкаў, колькі вынік расшырэння камунікатыўных магчымасцей мовы, паколькі кожная мова папаўняецца ўсё новымі і новымі спосабамі выражэння, новымі прыёмамі камунікацыі”⁸.

Эліпіс у кантэксце бяззлучнікавага складанага сказа можна разглядаць як стыльовую прымету (найбольш уласцівы мастацкаму і публіцыстычнаму стылям); у функцыянальным аспекце бяззлучнікавыя канструкцыі эліптычнай будовы здольны лаканічна і дакладна перадаць думку, у многіх выпадках нават выклікаць у чытача пэўныя асацыяцыі, стварыць эфект размоўнасці, узмацніць вобразнасць і выразнасць аўтарскай мовы.

¹ Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка. Томск, 1981. С.24.

² Цікоцкі М. Я. Стылістыка беларускай мовы. Мн., 1976. С.144.

³ Шуба П. П. // Весн. Беларус. ун-та. Сер.4. №3. 1995. С.27.

⁴ Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка. С.39.

⁵ Ширяев Е. Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. М., 1986. С.159.

⁶ Там жа. С.149.

⁷ Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка. С.48.

⁸ Беларуская граматыка. Ч.2: Сінтаксіс. Мн., 1986. С.248.

І.Э.ПАТНІКАВА

АНАМАСТЫЧНЫЯ ПСЕЎДАІДЭНТЫФІКАЦЫІ ЯК ТРОП І ЯК “ТЭКСТ У ТЭКСЦЕ”

(На матэрыяле рускамоўных выданняў
Беларусі і Расіі за 1996–1997 гг.)

Публіцыстыка як люстэрка бягучага жыцця грамадства – тая сфера ўжывання мовы, дзе ацаніць не менш важна, чым паведаміць. Публіцыстычны стыль сам па сабе прадугледжвае моўную экспрэсію, а ў перыяды сацыяльна-палітычнай нестабільнасці вастрыня характарыстык, катэгарычнасць адмаўлення і сцвярджэння, актыўнасць іроніі ўзрастаюць прапарцыянальна ўзмацненню эмацыянальнага напружання ў соцыуме – дыскурс абумоўліваецца жыццём. Адным з кампанентаў, што актыўна фарміруюць віртуозную стылістыку сучасных газетных тэкстаў, з’яўляецца анамастычная гульня. Расійскія і беларускія публіцысты паспяхова карыстаюцца экспрэсіўнымі магчымасцямі інфармацыйнага багацця онімаў: *Рядом с Борисом Первым появился Борис Второй, для которого успех борьбы с коррупцией – шаг к президентскому креслу* (Московские новости. 1997. № 20); *Евгения Наздратенко взял под свое крыло Лебедь* (Коммерсант-дейли. 1997. 27 мая); *Если Русь и Беларусь опять в единую семью соединятся, быть Борису Царем-Самодержцем всея Соберуси* (Независимая газета. 1997. 15 мая); *Античечня* – аб рэспубліцы Марый-Эл, якая не імкнецца да незалежнасці ад Масквы (Московские новости. 1997. №7).

У сферы анамастыкі найбольш распаўсюджаны наступныя мадэлі моўнай гульні:

1) ужыванне онімаў з устойлівым лексічным фонам па-за прамой рэферэнцыяй (такое ўжыванне мы будзем называць **анамастычнай псеўдаідэнтыфікацыяй**): *Сергей Доренко, Растиньяк от голубого экрана ... кажется идеальным воплощением селфмейдмена* (Общая газета. 1997. №8);

2) увасабленне фанетычных асацыяцый натуральных онімаў у спецыяльна падобраных або аказіянальна ўтвораных апелятывах: *Не хотели мы жить по-брежнему, выкаблучиваться стали, выгорбачиваться... Спасет ли Россию немцовство?* (Литературная газета. 1997. 25 апр.);

3) этымалагічная рэгенерацыя оніма: *Виктор метит в победители?* (Имя. 1996. 23 февр.); *Капитан, который никогда не будет майором* – аб былым Генеральным пракуроры РБ Васілю Капітане (Белорусская деловая газета. 1996. 26 дек.); *один из пионеров физики низких температур Л.В.Шубников. Прочти эту фамилию дважды, может быть, тебе станет чуточку теплее?* (Комсомольская правда. 1996. № 179);

4) квазіанамастычныя ўтварэнні: *Абсурдистан* – аб Узбекістане ў святле яго ўнутрыпалітычных праблем (Независимая газета. 1997. 11 янв.); *Павел Мерседесович Бенц* – аб былым міністры абароны РФ, уладальніку двух “мерседэсаў” (Новая газета. 1996. № 42).

Найбольш відавочныя і папулярныя як аб’ект даследавання ў анамастыцы тыя формы гульні з онімамі, якія выклікаюць рэфлексію на фанетычнае аблічча імя ўласнага або яго ўнутраную форму. Асаблівую ўвагу даследчыкаў прыцягваюць звычайна анамастычныя аказіяналізмы. У гэтым артыкуле мы спынімся на форме анамастычнай гульні, якая пакуль што не стала прадметам спецыяльнага аналізу, – анамастычнай псеўдаідэнтыфікацыі.

Як вядома, пры пэўным збегу гісторыка-культурных абставін онімы могуць акумуляваць у сваім лексічным фоне культуралагічныя звесткі. Пры гэтым онім становіцца моўным знакам той ці іншай (магчыма, сусветнай) культуры. Змест такіх онімаў вельмі шырокі (дзякуючы энцыклапедычнай інфармацыі, замацаванай за імі), а форма кампактная. Таму зусім натуральнай з’яўляецца папулярнасць у газетных тэкстах формул тыпу “американский Сахаров” – аб прафесары Джоне Гофмане, сааўтары адкрыцця некалькіх новых хімічных элементаў (Независимая газета. 1997. 20 марта); “футбольная Жанна Д’Арк” – аб першай у гісторыі футбола жанчыне-рэферы (Известия. 1996. 27 апр.); “пхеньянский Нерон” – аб паўночнакарэйскім лідэры Кім Чэн Їры (Свабода. 1997. 18 ліст.); “израильский Чубайс” – аб генеральным дырэктары міністэрства главы ўрада Ізраіля (Московский комсомолец. 1997. 27 февр.). Акрамя эканоміі моўных сродкаў пры інфарматыўнай насычанасці выказвання, такія формулы забяспечваюць і экспрэсіўнасць, эфектнасць тэксту, паколькі абыгрваюць антрапанімічны стандарт індывідуальнасці імя ўласнага. Параўнайце лакалічныя і ёмістыя характарыстыкі, якія перадаюцца антрапанімічнымі знакамі інтэрнацыянальнага характару: *Анна Давгерт. Яркая, заметная женщина, белорусская Мата Хари. Во время расстрела ей не было и двадцати* (Народная воля. 1997. 9 снежня); *В воскресенье Беларусь узнала свою Шиффер* – з рэпартажу аб конкурсе мадэлей (Имя. 1996. 5 апр.). Па-за прамой рэферэнцыяй ужываюцца і тапанімічныя знакі з устойлівым асацыятыўным фонам: *перспектива стать “вторым Кувейтом”* – аб Узбекістане (Независимая газета. 1996. 30 окт.); *Нашей столице не хватает четкого центра, своеобразного ядра деловой активности – минского “Сити”* (Белорусская деловая газета. 1997. 6 февр.). Калі падобныя онімы – “кандэнсаваныя тэксты” узаемадзейнічаюць з кантэкстам, з аб’ектыўных звестак аб першаносьбіце наймення “вырастаюць” семы суб’ектыўнай ацэнкі (і, вядома, актуалізуюцца ацэнкі, закладзеныя ў лексічным фоне саміх онімаў): *Г-н Гончар, этот несостоявшийся белорусский Дантон, покидая здание Верховного Совета, саркастически бросил в московскую телекамеру: “Россия сдала белорусский парламент”* (Белорусская газета. 1996. 2 ноября).

Паспрабуем кваліфікаваць падобныя рытарычныя фігуры з пазіцыі тэорыі семантычных тропай¹. Улічваючы, што імёны ўласныя ў прыведзеных прыкладах ужываюцца ў функцыі характарыстыкі і страчваюць сувязь з уласна анамастычным зместам, мы можам гаварыць аб метафарычным характары гэтых онімаў і аб наяўнасці пэўных элементаў анамастычнай рыторыкі ў кантэкстах тыпу: *Зюганов – это Ленин сегодня?* (Московский комсомолец. 1997. 6 мая); *Это величина, это Шолохов в Беларуси* – аб Іване Шамякіне (Независимая газета. 1997. 29 мая); *Мы хотим выйти на такие показатели, чтобы в 2000 году быть второй Голландией* – мэта прадпрыемства, якое вырабляе гербіцыды (Белорусская газета. 1997. 23 июня). У анамастычным матэрыяле, як і ў матэрыяле апелятыўным, вылучаюцца метафары ясныя, у якіх аснова супастаўлення аб'ектаў празрыстая і не патрабуе тлумачэнняў, і метафары, не разлічаныя на адназначнае прачытанне, якія патрабуюць дэшыфроўкі. Параўнайце, напрыклад, анамастычныя метафары, якія адназначна дэкадзіруюцца любым адрасатам, уключаным у тую ж культурную прастору, што і аўтар: *Публика подпевала “русскому Паваротти” Савину “Я вам не скажу за всю Одессу...”* (Я – молодой. 1996. № 48); *При желании в прозе “хакасского Мопассана” можно усмотреть странные детали* – аб аўтары зборніка эратычных апавяданняў (Известия. 1998. 6 февр.). Іншыя онімы-метафары не могуць быць расшыфраваны адекватна ў межах мікракантэксту (а часам і больш шырокага кантэксту), паколькі ў аснове іх ляжаць нейкія нетыповыя, перыферыійныя для дадзенага культурна-моўнага калектыву асацыяцыі. У такіх выпадках аўтар, як правіла, папярэджвае розначытанне каментарыем: *В белорусской «северной Пальмире» – Витебске – прошел юбилейный Международный фестиваль современной хореографии* (Белорусская деловая газета. 1997. 11 ноября); *В эстетической области ... я – Собакевич. Мне лягушку хоть сахаром обсыпь, я ее есть не стану. А средний московский интеллигент станет, если лягушку любит все цивилизованное человечество* (Общая газета. 1997. №10). Часам метафара не мае канкрэтнага рэферэнта, а тычыцца нейкага абагульненага або гіпатэтычнага суб'екта: *И упаси Бог от появления при определенном варианте развития событий своего белорусского Гершуни!* – маецца на ўвазе лідэр падпольнай арганізацыі, якая рыхтавала замах на Мікалая Другога (Свабода. 1997. 4 студзеня).

Як адзначае Н.Д.Аруцонава, “метафара ў яе найбольш відавочнай форме – гэта транспазіцыя ...лексікі, прызначанай для называння прадмета, у сферу прэдыкатаў, прызначаных для называння яго прымет і ўласцівасцей”². У межах сабранага намі матэрыялу колькасныя суадносіны анамастычных метафар-прэдыкатаў (або паўпрэдыкатаў) і анамастычных метафар-актантаў складаюць прыкладна 7:3. Прычым сярод прэдыкатаў-онімаў вельмі прадуктыўная мадэль, якая ўключае адмаўленне, напрыклад: *Генерал Лебедь не Бонапарт и даже не Ален Делон* – у час свайго візіту ў Парыж Аляксандр Лебедзь прадэманстраваў, што аддае перавагу палітыцы дэ Голя перад банапартызмам, а ў гутарцы з Аленам Дэлонам адзначыў неадпаведнасць акцёрскага тыпажу апошняга вобразу самога Лебедзя (Коммерсант-дейли. 1997. №13). Відавочна, што ахарактарызаваць аб'ект можна як праз параўнанне, так і праз супрацьпастаўленне, як праз вызначэнне асаблівасцей, уласцівых рэферэнту, так і адмаўленнем прымет, якія ў яго адсутнічаюць. Прамая анамастычная намінацыя і анамастычная метафара ўтвараюць у такіх выпадках аказіянальную антанімічную пару: *Сам Чигирь чрезвычайно уязвим... Он не Богданкевич и не Гончар* – маецца на ўвазе, што рэферэнт не з'яўляецца публічным палітыкам, аратарам (Белорусская деловая газета. 1997. 10 февр.); *Опять матушка-Россия стучит в ворота. Конечно, Минск не Белфаст и Гродно не Дублин... И тем не менее найдутся люди, для которых идея независимости сверхжизненная* (Белорусская газета. 1997. 13 янв.).

Акрамя аказіянальных, аўтарскіх анамастычных метафар, публіцыстычны дыкурс багаты і на сцёртыя тропы-онімы (у лінгвістычнай літаратуры іх

звычайна кваліфікуюць як імёны ўласныя ў агульным ужыванні). Узаемаадназначная адпаведнасць паміж прамой рэферэнцыяй і метафарычнай развіваецца часцей за ўсё ў міфалагічных і паэтычных онімах, а таксама ў імёнах уласных, якія трывала асацыіруюцца з шырока вядомымі гістарычнымі падзеямі: *Он утешил себя тем, что выжил и спас товар, а это значит – проществуие не есть его Аустерлиц, а есть его Ватерлоо* (Общая газета. 1997. №23).

Падыходзячы да з’явы анамастычнай псеўдаідэнтыфікацыі ў публіцыстыцы як да рытарычнай фігуры, г.зн. з пазіцыі лінгвістыкі, нельга не ўбачыць у ёй і праявы экстралінгвістычных катэгорый. Што ж уяўляе сабой анамастычная метафара з пункту гледжання культурна-псіхалагічнага і сацыяльнага кантэксту? На наш погляд, гэта спосаб асэнсавання зменлівай рэальнасці, ролі ў ёй вядомых асоб – праз анамастычныя знакі з ўстойлівым (або адносна ўстойлівым) культурным арэалам (назавем іх **анамастычнымі трафарэтамі**). Невядомае вызначаецца праз вядомае, новае – праз старое: *Джулия Ормонд – современная Одри Хелберн* – аб малавядомай у Расіі брытанскай актрысе (Московский комсомолец. 1997. 16 марта); *Валерий Буяк – “белорусский Маероди”* – аб прадпрымальніку, які сабраў у даверлівых беларусаў амаль мільён долараў (Имя. 1997. 16 мая). Анамастычная метафара, як і метафара ў традыцыйным разуменні, не проста стварае ўяўленне аб рэферэнце і выражае яго эматыўную ацэнку, але, як дакладна зазначыла Н.Д.Аруцюнава, “прадвызначае спосаб і стыль мыслення аб ім”³. Параўнайце, напрыклад, культурна-псіхалагічную ацэнку асобы і дзейнасці былога расійскага першага віцэ-прэм’ера А.Чубайса: *Когда включаешь НТВ и из получасового выпуска 20 минут лицезрешь Робеспьера, сходящего с трапа самолета, совершающего какие-то подвиги, объявляющего об эпохальных указах, и при этом ни звука не слышишь о том, что учителям не платят зарплату, становится страшно* (Московский комсомолец. 1997. 23 мая). Метафара **Рабесп’ер**, канататыўна ўскладнёная іроніяй, задае пэяратыўны стылістычны рэгістр, у якім маштаб асобы рэферэнта падаецца нязначным адносна маштабу сацыяльна-эканамічных задач, якія ён павінны рашаць.

Публіцыстычныя тэксты расійскай і беларускай прэсы змяшчаюць шматлікія гісторыка-культурныя рэмінісцэнцыі ў форме анамастычных трафарэтаў. У гэтым мы бачым адну з праяў заканамернасці, якую сфармуляваў Ю.М.Потман: “Рэальныя эксцэсы гісторыі бязмежныя ў сваёй разнастайнасці, алфавіт любой семіятычнай сістэмы абмежаваны... Гэта прыводзіць да таго, што апісанні гістарычных падзей рэзка павялічваюць іх паўтаральнасць. Рознае ў зроўні апісання становіцца аднатыпным”⁴.

Заўважым, што антрапонімы дзеячаў Вялікай французскай рэвалюцыі неаднаразова выкарыстоўваліся ў расійскай і беларускай прэсе 1996 і 1997 г. для метафарычнай характарыстыкі сучаснай палітычнай дзейнасці. Параўнайце фрагменты эсэ, у якім французскія тыпажы праецыруюцца на беларускую палітычную сцэну: *Нет, это не Чигирь входит в кабинет Шарецкого. Это месье Лессар, председатель правительства роялистов-конституционалистов ... вручает самому Мирабо, главе Законодательного собрания, копию заявления о своей отставке... И Мирабо благодарит Лессара за благородный поступок... А на трибуне Овального зала бушует наш Дантон – г-н Гончар. Свергнутый с поста председателя Центризмбиркома Дантон требует казней... В отчаянии вздымает руки Демулен-Лебедько. “Вы предали революцию!” – заявляет он, поворачиваясь к Мирабо-Шарецкому...”* (Белорусская газета. 1996. 25 ноября).

Гісторык убачыць у гэтым гістарычную паралель, спробу паглядзець на сучасныя падзеі праз прызм п падзей мінулага. Лінгвіста можа зацікавіць іншы бок падобных рэмінісцэнцый – праецыраванне аднаго тэксту на іншы, дакладней, праекцыя анамастычных трафарэтаў – “згорнутых тэкстаў” на тэкст, які разгортваецца лінейна. Онімы, вырваныя з натуральнага для іх кантэксту, уводзяцца ў іншуюсэнсавую прастору, дзе яны становяцца, з аднаго

боку, “сэнсавымі каталізатарамі” (Ю.М.Лотман), паскаральнікамі семантычнага разгортвання тэксту, з другога боку, – рытарычнымі фігурамі, праявай моўнай гульні. Анамастычныя псеўдаідэнтыфікацыі ўкрапаюцца ў дадзены тэкст і прыносяць у яго ўсе ўласцівыя ім сэнсавыя сувязі, ускладняючы і ўзбагачаючы семантычную прастору тэксту “вертыкальным кантэкстам”. Онімы, вядома, маюць сваю спецыфіку ў параўнанні з апелятыўнымі вербальнымі знакамі, аднак іх семіятычная спецыфіка не перашкаджае перакладу іх кода на мову тэксту, у які яны ўкрапаны.

Анамастычныя клішэ, безумоўна, у першую чаргу вызначаюць нішу ў гісторыка-культурным працэсе, якую займае аб’ект намінацыі: *академик Лихачев как “Гагарин нашего времени”* – маецца на ўвазе сакралізацыя асобы і сацыяльнай функцыі рэфэрэнта (Артфонарь. 1996. №8); *Юрий Карякин сказал об Алесе Адамовиче: “Жаль, что он умер так рано. Он мог бы стать белорусским Гавелом”* (Имя. 1997. 5 сент.). Пры гэтым кожнае ўкрапанае імя ўласнае выступае не толькі прадстаўніком канкрэтнай індывідуальнасці, але і рэпрэзентуе пэўны тып гісторыка-культурнай сітуацыі. Перанос наймення з адной асобы на іншую няўна (у згорнутым выглядзе) нясе ў сабе ацэнку сітуацыі ў цэлым. Гэта значыць, што аналогія атрымаецца значна шырэй: побач з характарыстыкай асобы аўтар характарызуе сітуацыю, у якой асоба праяўляе сябе. Ужыванне метафары *Ленин сегодня* ў адносінах да пэўнага рэфэрэнта прадугледжвае і пэўны тып асяроддзя (Ленін можа быць там, дзе ёсць рэвалюцыйная або крызісная сітуацыя, дзе прысутнічае бальшавіцкі настрой); онімы *Дантон* або *Рабесп’ер* у ролі метафар-найменняў асоб прадугледжваюць і захопленыя унутранымі інтрыгамі парламент, дзе клапацяцца не столькі аб лёсе краіны, колькі аб месцы ва ўладзе. Такім чынам, адначасова адбываецца своеасаблівая маркіроўка асяроддзя.

На заканчэнне паспрабуем адказаць на пытанне аб крыніцах і прычынах прадуктыўнасці метафар-онімаў як асаблівай рытарычнай фігуры ў публіцыстычным (і перш за ўсё ў палітычнай яго разнавіднасці) дыскурсе. Па-першае, безумоўна, трэба ўпам’януць і інтуітыўны пошук падабенства, спрадвечна ўласны чалавеку, і свядомае імкненне да супастаўлення з мэтай больш выразнай і эфектыўнай фармулёўкі сэнсу. Дэ-другое, метафара ёсць спосаб першаснага, аператыўнага, дапаняццёвага асэнсавання рэальнасці, таму яна так ўласцівая перыёдыцы. (Газетная публіцыстыка ў значнай ступені прадстаўлена жанрамі, якія звязаны з імгненным асэнсаваннем падзей. Паміж журналістам і фактам, які ён апісвае, адсутнічае часавая і псіхалагічная дыстанцыя). Аўтар газетнага артыкула фіксуе першапачатковае і спантаннае, у значнай ступені інтуітыўнае ўспрыманне падзей і асоб, і анамастычныя трафарэты выступаюць як форма замацоўвання першапачатковай аператыўнай ацэнкі таго, што адбываецца, ацэнкі, якая папярэднічае сур’ёзнай аналітыцы. Онімы-псеўдаідэнтыфікатары аператыўна афармляюць вобраз новай рэальнасці, “рэальнасці знянацку”. Пакуль сацыёлаг або палітолаг падлічваюць працэнты, публіцыст рассыпае жменю метафар і, апярэджваючы сухую аналітыку, прадстаўляе адрасату аб’ёмную карціну змяненняў рэчаіснасці.

Такім чынам, асноўны вывад, да якога мы прыйшлі ў выніку аналізу метафарычна ўжытых онімаў-псеўдаідэнтыфікатараў у мове газет, такі: анамастычная метафара, замацаваная ў анамастычным трафарэце, – гэта першасны спосаб асэнсавання новых гісторыка-культурных працэсаў і форма іх аператыўнай трансляцыі ў публіцыстычным дыскурсе.

¹ Мы ўключаем разгледжаныя выпадкі ўжывання онімаў у сферу семантычных тропаў, зыходзячы з наступнага азначэння: “Пара ўзаемна несупастаўных значных элементаў, паміж якімі ўсталёўваюцца ў межах якога-небудзь кантэксту адносіны адэкватнасці, утварае семантычны троп” (Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. М., 1996. С.47).

² Арутюнова Н. Д. // Теория метафоры. М., 1990. С.19.

³ Там жа. С.14.

⁴ Лотман Ю. М. Культура и взрыв. М., 1992. С.132.